

УДК 327(497.1:497.2)“1933”
321.727:929 Карађорђевић А.И
321.727:929 Борис III

Критичко издање научне грађе
Примљен: 31. 1. 2017.
Прихваћен: 27. 3. 2017.

Душан МАРКОВИЋ
Истраживачка станица Петница
dule_zemun@yahoo.com

Срђан МИЋИЋ
Институт за новију историју Србије
srdjan.micic@inis.bg.ac.rs

Сусрети краља Александра и краља Бориса од септембра до децембра 1933. године*

Апстракт: У раду су анализирани улоге краља Александра I Карађорђевића и краља Бориса III Сакс-Кобург-Готског у југословенско-бугарским односима, у периоду преговарања балканских држава о потписивању Балканског пакта. Рад се састоји из уводне студије и документа *Fragments de Conversations entre L.L.M.M. le Roi Alexandre et le Roi Boris (au cours de leurs entrevues en septembre, octobre et décembre 1933)* који се чува у Архиву Србије.

Кључне речи: југословенско-бугарски односи, династичко питање, македонско питање, ВМРО, Црна рука

Односи између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије и Краљевине Бугарске између два светска рата били су оптерећени искуством српско-бугарских односа из периода пре и током ратова 1912–1918. Обострано неповерење је отежава-

---

* Рад је резултат рада на пројекту *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (№ 47027), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ло успостављање искренијег дијалога, који је био предуслов развоја блиских односа. Нове проблеме у односима двају суседа је генерисало тзв. македонско питање. С југословенске стране је сматрано да комитске и терористичке активности Унутрашње македонске револуционарне организације (Вътрешната македонска револуционна организација – ВМРО) представљају главну препреку успостављању бољих односа. С бугарске, као кључни проблем истицан је положај дела југословенског становништва које су Бугари сматрали својим сународницима.¹

Први покушај југословенско-бугарског зближења је спроведен у време владе Александра Стамболијског, чија политика се заснивала на словенофилским идеалима Бугарског земљорадничког народног савеза (Българският земеделски народен съюз – БЗНС). Врхунац је достигнут потписивањем Нишког споразума 1923. године, којим се Бугарска обавезала да помаже Краљевини СХС у спречавању активности ВМРО, чиме се практично одрекла својих предратних и ратних претензија према Вардарској Македонији. Процес зближења је нагло прекинут насилним збацивањем владе БЗНС-а и убиством многих њихових чланова, као и самог Стамболијског, након 9. јуна 1923.²

Период постепеног побољшавања односа, који почиње 1926. године, добија свој нови обрт између 1927. и 1929. под утицајем италијанских настојања да остваре свој доминантан утицај на Балканском полуострву, у средњој и источној Европи.³ Југословенске др-

1 Више о македонском питању у југословенско-бугарским односима у: Živko Avramovski, „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima od 1918. do 1925. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, Zbornik radova I, priredio dr Živko Avramovski, (Beograd: ISI, 1980); Любомир Панайотов, Костадин Палешутски, Добрин Мичев, *Македонија и българско-югославските отношения*, (София: „Христо Ботев“, 1991); Др Никола Жежев, *Македонското прашање во југословенско-бугарските дипломатски односи (1918–1941)*, (Скопје: Институт за историја, 2008).

2 Више о југословенско-бугарским односима од завршетка Првог светског рата до Деветојунског преврата 1923. године у: Živko Avramovski, „O stavu jugoslovenske vlade prema Devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine“, *Istorija XX veka*, sveska IX, (Beograd: ISI, 1968), 133–186; Dr Desanka Todorović, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*, (Beograd: ISI, 1979), 27–46, 83–119, 161–172, 183–185; Васил Ал. Василев, *Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения*, (София: БАН, 1991).

3 Vuk Vinaver, „Engleska i italijansko zaokruženje Jugoslavije, 1926–1928“, *Istorija XX veka*, sveska VIII, (Beograd: ISI, 1966), 73–165; Илчо Димитров, *Българо-италијански политически отношения 1922–1943*, (София: Наука и изкуство, 1976), 89–

жавне институције су у то време промениле свој дотадашњи поглед на ВМРО. Организација је до 1927. сматрана инструментом бугарске спољне политике, а од 1927/1928. почиње да бива перципирана као плаћеничка организација у служби Италије.⁴ Краљ Александар је 1927. покренуо иницијативу за споразумевање са краљем⁵ Борисом, пославши као личног изасланика Антона Корошеца у Софију, а није одустао од својих настојања ни након затварања југословенско-бугарске границе због убиства генерала Михаила Ковачевића у Штипу. Кључна препрека је била неповерење краља Бориса према намерама краља Александра, јер се прибојавао да југословенски план обухвата и његово збацивање с престола. Разговори нису донели конкретне резултате и прекинути су током 1928.⁶

116; Димитър Косев, *Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев, 1926–1931*, (София: „Проф. Марин Дринов“, 1995), 84–104, 197–201; Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, (Bari: Edizioni V.A. Graphis, 2006), 46–66, 96–152; Жежов, *Македонското прашање*, 117–126, 128–135; Валентин Александров, *Атанас Буров: банкер, политик, дипломат*, (София: ИК „Унискорп“, 2011), 45; Иван Ристић, „Између старих и нових изазова – Бугарска у политици Краљевине СХС 1926. године“, *Токови историје* 2/2013, 75–95; Иван Ристић, „Бугарска у југословенској политици 1927. године у светлу појачане италијанске акције на Балкану“, *Архив. Часопис Архива Југославије* 1–2/2014, 79–94.

- 4 Дипломатско-конзуларна представништва Краљевине СХС водила су акта о раду ВМРО у досијеима „Бугарска“ до 1927, потом су вођена у досијеима „Антидржавна делатност“, заједно са актима о раду хрватских усташа, албанских иредентиста и црногорских сепаратиста, чији рад је финансирала Италија.
- 5 Бугарска држава је приликом стицања независности, 1908. године, добила двојак статус. На унутрашњем плану је била царство, а на међународном краљевство. Стога су владари имали титулу цара у унутрашњој политици, а титулу краља у спољној политици. Будући да у раду говоримо о међународним односима, користили смо титулу краљ за бугарског монарха.
- 6 Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (334), Политичко одељење, кутија 8, јединица описа 28, фолијације 330, 331; АЈ, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа (335), кутија 14, фасцикла 10 извештај посланика у Софији Љубомира Нешића лично краљу Александру, од 23. марта 1928. године; *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938. Knjiga prva (1921–1930)*, priredio Živko Avramovski, (Beograd–Zagreb: Arhiv Jugoslavije – Globus, 1986), 431; Коста Василев Тодоров, *Изповедта на една луда балканската глава*, (София, 1994), 324–327; Vinaver, „Engleska i italijansko zaokruženje Jugoslavije“, 125, 126; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, (Beograd: ISI, 1971), 350, 351; Živko Avramovski, *Balkanska antanta (1934–1940)*, (Beograd: ISI, 1986), 30, 31.

Однос двају суседа је додатно оптерећен радом балканских конференција од 1930. године. Иако је њихов циљ био превазилажење несугласица између балканских народа, као први корак ка стварању политичког савеза, испоставило се да је немогуће пронаћи решење које би задовољило виталне интересе свих шест држава. Најтежа питања су била права националних мањина и уређење војних гробаља из ратова 1912–1918. Рад балканских народа на самосталном регулисању међусобних односа изазвао је реакцију Италије, која је већ имала снажан утицај на Албанију и желела да створи блок балканских држава под својом контролом, односно да оформи савез у који би ушле Грчка, Турска, Бугарска и евентуално Румунија. Настојала је да искористи страх Грка, Турака и Румуна од измирења и уједињења Јужних Словена, истовремено потхрањујући незадовољство Бугара према Србима због резултата ратова 1912–1918.⁷

У погледу југословенско-бугарских односа, улога двају монарха у вођењу државне политике њихових краљевина је била нарочито значајна. Позиција краља Александра је била знатно промењена и његов утицај ојачан након завођења личног режима. Ипак, у спољној политици су се, сем његовог, преламали и утицаји Петра Живковића, председника владе и првог човека Беле руке, као и Војислава Маринковића, министра иностраних послова. Њих тројица нису имала идентичне погледе на развој југословенско-бугарских односа. Краљ Александар је гледао на краља Бориса као на сина краља Фердинанда – члана немачке династије и особу којој се не може веровати. Постојеће неповерење је појачано након што је Борис одлучио да се ожени италијанском принцезом Ђованом.⁸ Маринковић је сматрао да се југословенска политика на Балкану мора заснивати на добрим односима са Бугарском, као основном за регулисање територијалних питања са Грчком и Турском. Ипак, ни он није имао поверење у реч Саксо-Кобург-Готских, те је био сумњичав у могућност

7 Eliza Campus, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978), 35–43, 46–50; Avramovski, *Balkanska antanta*, 34–61; Кръстьо Манчев, *Югославия и международните отношения на Балканиме 1933–1939*, (София: БАН, 1989), 42, 43.

8 Robert Hamilton Bruce Lockhart, *Guns Or Butter: War Countries and Peace Countries of Europe revisited*, (London, 1938⁶), 162, 163; The Right Honorable Sir Neville Hendersons, P.C, G.C.B, G.C.M.G, *Water under the Bridges*, (London: Hodder & Stoughton Ltd, 1945²), 170, 171; Тодоров, *Изповедта*, 349, 350.

трајног споразума.⁹ Живковић, који је утицај на рад Министарства иностраних послова вршио преко Богољуба Јевтића, био је виђен почетком 30-их година као бугарофоб.¹⁰

Развој догађаја у току 1933. је указивао на то да ће на Балканском полуострву бити формиран један савез. Међутим, још увек се није могло знати да ли ће он бити формиран под окриљем италијанског или југословенског утицаја.¹¹ Богољуб Јевтић је преузео ресор МИП-а. Био је један од најутицајнијих чланова владиног кабинета, као бивши министар Двора и пашеног генерала Димитрија Живковића, млађег брата генерала Петра Живковића. Јевтић је у разговору са бугарским председником владе Николом Мушановим, априла 1933. године, одбио да разговара о могућој мирној ревизији југословенско-бугарске границе код Цариброда (данашњи Димитровград) и Босилеграда, као и о признавању бугарске националне мањине.¹²

Краљ Борис је искористио пут југословенске краљице Марије и румунске краљице Елене из Румуније у Турску, септембра 1932, да

-
- 9 Архив САНУ, Заоставштина Воје Маринковића (14.439), документ бр. 286, Војислав Маринковић о јединству балканских народа; Архив САНУ, 14.439, документ бр. 434, Војислав Маринковић, „План за једну државну политику“ и „Нацрт о једној државној политици“; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876–1935)*, Knjiga treća, (London: Williams, Lea & Co., 1957), 41; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876–1935)*, Knjiga četvrta, (London: Williams, Lea & Co., 1957), 9–11, 15, 17–19, 23, 24; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876–1935)*, Knjiga peta, (London: Williams, Lea & Co., 1960), 61.
- 10 Димо Казасов, *Видјано и преживјано, 1891–1944*, (Софија, 1969), 544–547. - Петар Живковић се у мемоарима фокусирао на унутрашњу политику, а једна од ретких епизода коју спомиње из спољне политике су били званични сусрети краља Александра и краља Бориса, 1933. и 1934. године. Као и већину догађаја, и ове је описао штуро и спомиње их у контексту својих односа са краљем Александром. Ипак, навео је да је више пута с њим разговарао о краљу Борису, Бугарској и Јужној Србији. Званичну посету бугарског монарха Југославији је датирао у фебруар 1934. иако је она организована децембра 1933. године. Од искустава са Бугарима, споменуто је заједничке борбе и расправе током опсаде Једрена 1912, као и призор који је затекао у Врању након повлачења бугарског ескадрона 1915. године. (Петар Живковић, *Сећања 1903–1946*, приредио Александар Животић, (Зајечар: Задужбина „Никола Пашић“, 2016), 67–71, 79, 80, 132–135).
- 11 Campus, *The Little Entente*, 60–64; Avramovski, *Balkanska antanta*, 63–69; Živko Avramovski, „Bugarska i Balkanski sporazum 1933–1934. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, Zbornik radova 2, urednik dr Živko Avramovski, (Beograd: ISI, 1982), 194, 195; Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 43–47.
- 12 Димитров, *Българо-италиански политически одношения*, 219; Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 56.

би их, заједно са својом супругом Ђованом, свечано дочекао на железничкој станици у Софији. Краљ Александар није узвратио на овај гест приликом проласка бугарског краљевског пара кроз Београд, на почетку њиховог путовања по средњој и западној Европи, јула 1933, под изговором да је био изван престонице. Краљ Борис је писао краљу Александру крајем априла 1933. године, али не постоји траг да је послат одговор. Бугарски суверен се у Паризу и Лондону жалио на Александрово држање, желећи да британске и француске дипломате посредују за отпочињање разговора о зближавању две државе и о одредбама будућег балканског пакта. Британци нису желели да се мешају у југословенско-бугарске односе, али је зато Жозеф Пол-Бонкур прихватио улогу посредника. За разлику од Британаца и Француза, који су у помирењу и зближавању двају суседа видели подстицај добрим односима на Балкану, Бенито Мусолини је покушао да убеди краља Бориса да води ревизионистичку политику против Југославије и Румуније, као и да тежи пријатељству са Турском и Грчком.¹³

Краљ Александар је 3. маја 1933. саопштио бившем бугарском посланику у Београду и тадашњем емигранту Константину Тодорову да је немогуће да поново отпочне југословенско-бугарско зближавање кроз лични контакт са краљем Борисом, будући да је био убеђен да југословенски монарх жели његову смрт. Тек након дужег инсистирања француских државника, краљ Александар је пристао да се организује састанак. Приликом повратка краљевског пара у Бугарску, њихов воз је стигао на југословенску границу 18. септембра 1933. године. Краљ Борис је у том моменту телефоном јавио да би желео да се састане са краљем Александром, који је био прилично изненађен оваквим наступом и није имао довољно времена да се

13 Димитров, *Българо-италиански политически отношения*, 216–220; Avramovski, „Bugaraska i Balkanski sporazum“, 194, 195; Avramovski, *Balkanska atanta*, 68, 69; Людмил Спасов, *България, великите сили и балканските държави 1933–1939 г.*, (София: СД „Габи–91“, 1993), 8–12; Др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 145; Срђан Мићић, „Неформална дипломатија Краљевине Југославије. Случај потписивања Пакта о вечном пријатељству између Југославије и Бугарске“, (мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2010), 36–38; Srđan Mičić, „Informal Diplomacy in Yugoslav-Bulgarian Relations between two World Wars“, *България и Балканите в сферата на европейските влияния през XIX–XXI век*, Сборник статии, (Велико Търново: „ИВИС“, 2012), 219; Кръстьо Манчев, *Сърбия и сръбско-българските отношения (1804–2010)*, (София: Парадигма, 2014), 364, 365.

припреми за сусрет, нити да се консултује са министрима. Британском посланику Нејвилу Хендерсону је саопштио да уопште није одушевљен ситуацијом. Био је спреман да учтиво прими краља Бориса, али је сматрао да је немогуће водити пријатељске разговоре или политику докле год бугарски монарх подржава ВМРО.¹⁴

Воз је требало да се задржи на железничкој станици у Београду 21 минут. Исто толико је било планирано да траје сусрет два монарха. Краљ Александар и краљица Марија су лично дошли да дочекају бугарски краљевски пар. Званично, ово је било узвратно гостопримство за оно које су краљ Борис и краљица Ђована указали краљици Марији и краљици Елени на железничкој станици у Софији. Два монарха су отишла у један купе и отпочела разговор у четири ока. Почетак није обећавао никакав успех. Краљ Александар се обраћао саговорнику са Ваше величанство и са Ви. Није желео да разговара о политичким питањима, изговарајући се да је то у надлежности министара иностраних послова. Увидевши да ова дуго чекана прилика може лако да пропадне, краљ Борис се одлучио на ризичан потез. Почео је свом саговорнику да се обраћа са Александре и да га ословаљава са ти. Отворио је тему политичких односа две државе и два народа који су били исте вере, са истим обичајима и говорили веома сличним језицима. Да би разговор добио једну приснију ноту, подсетио је свог саговорника на њихов сусрет у Софији 1912. године, приликом прославе пунолетства кнеза Бориса Трновског. Краљ Александар је повољно примио ову промену начина и тема разговора. Почели су отворенију размену мишљења и идеја, па је уместо 21 минут њихов разговор трајао готово један сат. На крају су се договорили, у тајности, да би краљ Александар требало да посети краља Бориса у Евксинограду.

Током ових сат времена, југословенски владар је променио мишљење о свом саговорнику које је изградио у периоду од 1918. до 1928. године.¹⁵ Ипак, није било једноставно превазићи стара неповерења.¹⁶ На састанку Сталног савета Мале антанте, септембра 1933, румунски министар иностраних послова Николае Титулеско је покушао да се споразуме са краљем Александром да наредни сусрет буде организован између румунског и бугарског монарха. Пошто није успео да га убеди да успори југословенско-бугарско зближавање у

14 Спасов, *България, великите сили*, 12, 13; Мићић, „Неформална дипломатија“, 38.

15 Мићић, „Неформална дипломатија“, 38–40; Мићић, „Informal Diplomacy“, 220.

16 Спасов, *България, великите сили*, 14, 15.

корист паралелног румунско-бугарског зближења, Титулеско је љутито напустио састанак.¹⁷

Идући сусрет краља Александра и краља Бориса је организован приликом крстарења југословенског краљевског пара бродом „Дубровник“. Након разговора са румунским краљем Каролом II на Дунаву, краљ Александар и краљица Марија су отпловили у Црно море. Бугарски престолонаследник и краљев брат, кнез Кирил Трновски дочекао их је у Варни и поздравио их на „Дубровнику“ 2. октобра 1933. године. Потом су заједно отишли у летњиковач Евксиноград, у околини Варне. Према претходном договору, тада је настављен разговор два суверена о побољшању југословенско-бугарских односа. Краљ Александар је упозоравао да Румуни, Турци и Грци желе да пожуре са склапањем једног савеза и да он неће моћи још дуго да одуговлачи, а желео је да текст балканског пакта буде тако формулисан да могу да га прихвате и Бугари. Краљ Борис је покренуо питања признавања права бугарске националне мањине на територији Краљевине Југославије, отварања бугарских школа и цркава у Македонији и ревизије југословенско-бугарске границе код Цариброда, Босилеграда и Пирота. Краљ Александар је одбио да преда део државне територије, а отварање бугарских цркава и школа је сматрао отварањем старих рана у српско-бугарским односима у Македонији. Једино је пристао на уређење административних питања између две државе. Краљ Борис је истицао да не може нагло променити спољну политику владе докле год постоји јак утицај ВМРО, који је убиством Александра Стамболијског доказао да је спреман на све кораке за одбрану сопствених интереса. Стога је краљ Александар закључио да њихова два сусрета нису дала видније резултате, јер бугарски монарх још увек није био решен да се обрачуна са македонствујушчима и није прихватио територијални *status quo* на Балкану.¹⁸

У наставку крстарења, краљ Александар је желео да избегне било какав сусрет с турским државницима. Међутим, понуде и почасте које су председник републике Мустафа Кемал Гази-паша, председник владе Исмет-паша и министар иностраних послова Тефик

17 Avramovski, *Balkanska antanta*, 70, 71; Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, 144.

18 Avramovski, „Bugaraska i Balkanski sporazum“, 195; Avramovski, *Balkanska antanta*, 71-73; Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 54, 55; Спасов, *България, великите сили*, 16-18; Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, 146; Мићић, „Неформална дипломатија“, 38, 39.

Рушту-бег били спремни да му укажу пред читавом европском јавношћу, приморале су га да прихвати да се састане с њима у Истанбулу. Ипак, инсистирао је да се разговори воде строго протоколарно и без отварања политичких питања. Истовремено, краљ Александар је одбио три понуде грчког министра иностраних послова Максимоса да се сусретну приликом краљевог планираног боравка на Крфу, где је требало да се састане са грчким министром војним.¹⁹

По повратку у Југославију, краљ Александар је преко Константина Тодорова послао поруку краљу Борису да жели с њим да разговара о југословенско-бугарском савезу. Краљ Александар је избегавао да користи званичне дипломатске канале, јер није желео да остане било какав писани траг о покретању овог важног питања. Да би се спречила било каква индискреција и да он својим одласком у Софију не би изазвао подозрење страних дипломата и влада, одлучено је да Константин Тодоров пренесе његову поруку председнику владе Николи Мушанову преко заједничког пријатеља и члана покрета „Звено“ Петка Пенчева.²⁰ Уз одобрење краља Александра, Тодоров је изнео планове и тадашњем бугарском посланику у Београду Георгију Кјосеиванову, у ког се имало поверење. Кјосеиванов се изразио веома повољно о југословенско-бугарском савезу, за разлику од Мушанова, који није био одушевљен овом идејом.²¹

Последња балканска конференција одржана је новембра 1933. године. Румунска, грчка и турска делегација су на основу инструкција својих влада тежиле да убрзају потписивање балканског пакта, без обзира на то да ли ће свих шест балканских држава пристати на формулисани текст савезничког уговора.²²

Према сећањима бившег ађутанта бугарског краља, капетана Косте Скутунова, идући сусрет двојице краљева је био организован строго инкогнито, децембра 1933. године. Краљ Борис није путовао царским, већ обичним вагоном регуларне возне линије, обучен

19 АЈ, Фонд Посланства Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара (370), кутија 7, јединица описа 34, фолијације 41–58.

20 Петко Пенчев је објаснио Милоју Смиљанићу да је основа политике звенара ликвидација ВМРО и зближавање са Југославијом (АЈ, Збирка Александра Цинцара-Марковића (310), кутија 2, отправник послова у Софији Милоје Д. Смиљанић помоћнику министра Божидару Пурићу, Пов. Бр. 1199, 10. август 1933; Avramovski, „Bugarska i Balkanski sporazum“, 206, 207; Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 55).

21 Мићић, „Неформална дипломатија“, 41, 42.

22 Campus, *The Little Entente*, 67, 68; Avramovski, *Balkanska antanta*, 100–106.

у грађанско одело. Њему се самовољно придружио директор Главне дирекције железница и пристаништа Љубен Бошков. На граници га је дочекао ваздухопловни ађутант краља Александра и њих тројица су прешла у краљевски вагон. Двојица монарха су провела извесно време заједно, обилазећи дворска имања, учествујући у лову и на банкетима. Краљ Борис је имао прилике да упозна неке пријатеље краља Александра и многе истакнуте југословенске званичнике.²³ Међутим, овај сусрет није потврђен ни у једном другом извору, па се сећања Косте Скутунова морају узети са резервом. Ипак, као посредни доказ да је ова посета заиста организована могао би да послужи допис министра Двора Милана Антића од 10. децембра 1933, да је Бошков одликован Орденом југословенске круне II реда.²⁴ Уколико бисмо узели сећања Косте Скутунова као тачна, онда би непостојање других извора о овој посети могло да се тумачи управо велом тајне којим је пут био обавијен.

Краљ Борис и Никола Мушанов су били у званичној посети Југославији од 10. до 13. децембра 1933. године. Након незваничних сусрета, који су имали за циљ да се успостави добра лична комуникација двојице суверена, официјелна посета је требало да омогући разговор о конкретним предлозима и пројектима будућих односа двеју земаља. Угледне госте су на станици дочекали краљ Александар, краљица Марија, кнез Павле и кнегиња Олга, као и најистакнутији чланови југословенске владе, војске и цркве. Два краља су се возила до Двора у отвореном аутомобилу. Београдске улице су биле испуњене светом. С једне стране коловоза је била војска, а с друге грађани. Другог дана ујутро је организован лов на фазане, а увече је приређена гала вечера, концерт и пријем. Трећег дана су посетили Гроб незнаног јунака на Авали, потом гроб краља Петра у Тополи, а увече су присуствовали концерту војне музике. Последњег дана је била породична слава Карађорђевића и бугарски краљевски пар је присуствовао интимној породичној свечаности. Краљ Борис је током посете говорио о жељи целокупног бугарског народа да се постигне споразум са Југославијом, романтизму свог оца који је желео „Константинопољ“ и због тога био оруђе у рукама великих сила, и питао свог саговорника за савет шта да учини у погледу балканског пакта. Краљ Александар му је одговорио да неће извршити никакав

23 Кап. II ранг Коста Георгиев Скутунов, *Бурни времена: Цар Борис III отблизо*, (София: Синева, 2004), 627, 628, 630, 631.

24 АЈ, 74-50-68, 113.

притисак на њега у погледу савеза балканских држава, а да Југославија и Бугарска могу да остану при својим дотадашњим позицијама, стварајући добросуседске односе. Када је краљ Борис споменуто проблеме које му ствара ВМРО, његов саговорник му је саветовао да према њима поступи идентично као што је он учинио са „Црном руком“. Иако током ове посете није било договорено ништа конкретније, краљ Александар је могао да закључи да су односи двеју држава напакон били усклађени.²⁵

Ово је био последњи сусрет двојице владара током 1933. Непосредно пре званичне посете, 4. децембра 1933, за новог посланика у Софији постављен је Александар Цинцар-Марковић.²⁶ Као основни задатак поверен му је рад на даљој изградњи југословенско-бугарског пријатељства.²⁷ Потписивање Балканског пакта је убрзано јер је југословенски министар иностраних дела Богољуб Јевтић подлегао притиску који су на њега извршили турски, грчки и румунски министар. Пакт је потписан у Атини, 9. фебруара 1934. године. Ипак, југословенски државни врх је послао поруку Софији да ће Југославија водити балканску политику на два колосека: на једном у оквирима Балканског пакта, а на другом у билатералним односима са Бугарском.²⁸

С друге стране, ширене су различите гласине о суштини југословенско-бугарских преговора. Током 1933, пре првог сусрета двојице монарха, Војислав Јањић, патријарх Варнава и бивши војни изасланик у Софији пуковник Милан Марковић су у разговору са бугарским послаником Кјосеивановим истицали сопствене идеје о политичком, царинском и војном савезу Југославије и Бугарске, који би резултирао доминацијом на Балканском полуострву и евентуалним

25 Avramovski, „Bugarska i Balkanski sporazum“, 195; Avramovski, *Balkanska antanta*, 87–90; Спасов, *България, великите сили*, 24, 25; Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, 147, 148; Мићић, „Неформална дипломатија“, 42, 43; Мићић, „Informal Diplomacy“, 220.

26 АЈ, Фонд Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (334), Персонални одсек, кутија 202, јединица описа 525, фолијација 508.

27 АЈ, 310, кутија 2 белешка Александра Цинцар-Марковића о аудијенцији код краља Бориса III, јануар 1934. године.

28 Campus, *The Little Entente*, 68–71, 75–82; Avramovski, „Bugarska i Balkanski sporazum“, 196–203, 205–217; Avramovski, *Balkanska antanta*, 115–124, 147–156; Спасов, *България, великите сили*, 32–34; Манчев, *Србија и србско-българските отношения*, 366, 367.

територијалним проширењима на рачун Грчке и Турске.²⁹ Након званичне посете краља Бориса и Николе Мушанова, пољски посланик у Београду Ладислав Шварцбург-Гинтер је, у разговору са помоћником министра иностраних послова Божидаром Пурићем, јануара 1934. године, сазнао да Југославија има план, у три етапе, за даљи развој односа са Бугарском. Прва етапа је била унутрашња консолидација након уједињења три јужнословенска племена, Срба, Хрвата и Словенаца, наредну би представљало њихово уједињење са преосталим племеном, Бугарима, а завршна етапа би био излазак на Егејско море, чиме би њихова заједничка држава била на три мора и била би остварена потпуна доминација Јужних Словена на Балканском полуострву.³⁰ Богољуб Јевтић је оповргавао ове и многе друге гласине које су кружиле у дипломатским круговима, иако је био недовољно обавештен о разговорима краља Александра и краља Бориса.³¹

Документ који следи значајан је из више разлога. Настао је на основу казивања краља Александра о његовим разговорима са краљем Борисом, који су у највећем броју случајева вођени у четири ока. Узевши у обзир чињеницу да су архиве југословенског и бугарског двора сачуване фрагментарно, ова сумарна белешка из децембра 1933. године представља извор првог реда. Она потврђује мемоарске наводе Константина Тодорова о извесној дози неповерења краља Александра према МИП-у, али открива сличну резервисаност према тадашњем министру иностраних послова и бившем министру Двора Богољубу Јевтићу. Документ је до сада у већим изводима цитиран у раду Бранислава Глигоријевића.³² Ми га доносимо у целости, у оригиналу на француском, као и у преводу на српски језик. Чува се у личном фонду Мирослава Спалајковића у Архиву Србије. Откуцан је на седам страна, с тим што на полеђини последње стране постоји и својеручно написана белешка Мирослава Спалајковића којом је објаснио како и зашто је документ настао.

---

29 Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 51, 52; Спасов, *България, великите сили*, 8–10.

30 Манчев, *Југославија и междунродните одношения на Балканите*, 51.

31 Avramovski, *Balkanska antanta*, 72, 73, 79, 80, 148.

32 Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, 149, 150.

Fragments de Conversations entre L.L.M.M. le Roi Alexandre et le Roi Boris (au cours de leurs entrevues en septembre, octobre et décembre 1933)³³

Depuis la guerre, la France n'a cessé de conseiller à la Bulgarie de s'entendre avec la Yougoslavie. En 1933, M.M. Herriot et Boncour encouragèrent tout particulièrement le Roi Boris de se mettre en contact direct avec le Roi Alexandre.

La première rencontre entre les deux souverains eut lieu à la gare de Belgrade, en Septembre 1933. La question dynastique, le point le plus sensible pour le Roi de Bulgarie, fut alors abordée et réglée. Le Roi Boris fut pleinement rassuré par le Roi Alexandre qui lui déclara être prêt à lui donner, à ce sujet, toutes les garanties.

Avant sa visite officielle à la Cour de Belgrade (Décembre 1933), le Roi Boris s'était rencontré, sur le Danube, avec le Roi Charles de Roumanie qui lui avait offert de servir d'intermédiaire entre la Bulgarie et la Yougoslavie; car, d'après M. Titulesco, il n'y avait rien qui séparait la Roumanie et la Bulgarie. Mais le Roi Boris a préféré se passer d'intermédiaires, ainsi qu'il l'a dit lui-même au Roi Alexandre, lors de sa visite officielle à Belgrade.

– Tout le peuple bulgare est pour l'entente avec la Yougoslavie, lui a-t-il déclaré. Je suis décidé de suivre cette politique. Et du moment que j'ai résolu de m'engager dans cette voie, je me suis dit que je n'avais pas besoin d'intermédiaires et que je m'arrangerai directement avec la Yougoslavie qui seule compte pour moi dans les Balkans. Les Grecs et les Roumains ne sont rien. L'essentiel pour moi, c'est la Yougoslavie...

En parlant du triste passé de son pays, le Roi Boris a critiqué la politique de son père, en disant que s'était du romantisme³⁴ (rêve de Constantinople, etc.) et que „la pauvre Bulgarie a toujours été l'instrument des Grandes Puissances“. Il voulait s'émanciper de cette politique néfaste et entrer dans une nouvelle voie.

M. Mouchanov a confirmé les idées de son souverain, en disant au Roi Alexandre que: „Tous les partis politiques en Bulgarie sont pour cette politique de rapprochement entre les deux peuples frères, et que tous les Bulgares sont d'avis qu'il faut laisser maintenant aux deux souverains de s'entendre, car ils sauront le mieux ce qu'il faut faire, et que leurs peuples n'auront qu'à s'incliner devant leur décision“.

33 Архив Србије, Лични фонд Мирослава Спалајковића, предмет МС-150, фолија-ција 1-7.

34 Подвучено у оригиналу (прим. прев.).

Au cours de ces entretiens, notamment lorsque la question du futur Pacte Balkanique fut abordée, le Roi de Bulgarie revenait souvent aux difficultés particulières de sa situation. En se lamentant, il répétait la phrase: „Qu'est-ce que je dois faire? Qu'est-ce que je dois faire?“ Il pria le Roi Alexandre de lui faciliter sa tâche.

– Tu peux être certain, Boris, que je ne ferai rien qui puisse rendre ta position encore plus difficile, le rassurait le Roi Alexandre. Je ferai même tout ce que je pourrai pour faciliter ta tâche. Mais ne me demande pas l'impossible, ni surtout ce qui serait contraire aux intérêts de mon peuple... Fais comme moi. Ma règle est de ne jamais rien faire qui serait contre mon pays. Adopte aussi cette règle, et tu ne commettras jamais de faute. Voilà le conseil que je puis te donner. Pense toujours aux intérêts de ton peuple, et agis conformément à ces intérêts. Et tu peux savoir mieux que n'importe qui quels sont ces intérêts. Je ne ferai jamais rien ni pour t'influencer ni – encore moins – pour exercer une pression sur toi. Nous pouvons rester chacun sur ses positions, et ne rien abandonner de nos programmes respectifs. Nous pourrons, néanmoins, vivre en hommes, l'un à côté de l'autre. Et cela vaudra ainsi bien mieux pour toi et pour moi que de tromper nos peuples.

– Crois-tu à ma sincérité? demanda le Roi Boris.

– Tant que tu ne m'auras pas trompé, lui répondit le Roi Alexandre. Mais tu ne pourras le faire qu'une fois, Boris, et je te préviens qu'alors tout retomberait sur toi...

Le Roi Boris a parlé des intrigues de l'Etranger contre l'entente serbo-bulgare et des Macédoniens, en disant qu'il joue même sa tête. Le Roi Alexandre lui a répondu:

– Je sais ce que c'est, et entre nous, Boris, nous pouvons parler franchement. Tout dépend de ton Gouvernement. Si nous avons décidé de marcher ensemble, aucune intrigue étrangère ne pourra nous en empêcher. Quant à l'organisation macédonienne, tu sais très bien que ce n'est pas une organisation patriotique, mais qu'elle sert l'Etranger. Dans un Etat, aucune organisation ne peut être plus forte que le Gouvernement. Et si ton Gouvernement veut en finir, il pourra le faire en 24 heures. Nous avons eu aussi une organisation occulte qui s'appelait la „Main Noire“, et qui voulait être l'Etat dans l'Etat. Nous en avons beaucoup souffert. Et bien, nous y avons mis fin une fois pour toutes, et tu sais quand: dans un moment des plus difficiles et dans des conditions les plus difficiles – pendant la guerre, au front de Salonique. Ton Gouvernement peut donc faire la même chose, s'il le veut.

– Oui, tu as raison, acquiesça le Roi Boris. Et nous allons le faire, parce que ce n'est pas tolérable de soutenir davantage les méfaits et les brigandages de ces bandits. J'en ai honte pour mon pays. La Bulgarie est le seul pays en Europe où des choses pareilles se passent encore... Tu as raison de dire qu'ils servent les intrigues étrangères pour empêcher le rapprochement entre nos deux pays. Tu sais, quand tu devais venir au mois d'Octobre à Euxinograd, on avait jeté des bombes contre le pont de Guevguéli. J'ai eu alors vraiment peur qu'après cela tu n'eusses renoncé à venir chez moi.

– Tu vois, Boris, c'est très juste ce que tu dis, lui fit observer le Roi Alexandre. Dans mon pays aussi on a fait le même raisonnement. Mais moi, j'ai vu dans cet attentat de Guevguéli le but de nos ennemis communs. Et c'est justement pour cela que je n'ai pas voulu leur donner satisfaction. Je suis venu te voir chez toi quand-même. Vois-tu, si nous sommes décidés nous deux d'aller la main dans la main, aucune intrigue étrangère ne pourra nous en empêcher. Or, tout dépend de ton Gouvernement.

Le Roi Boris avait un programme, tout préparé, de revendications bulgares dont il sortait, au cours de ses entretiens avec le Roi Alexandre, l'une après l'autre. Il a commencé d'abord par la question de minorités, en exprimant le désir de voir la Yougoslavie reconnaître les écoles et les églises bulgares en Macédoine.

Le Roi Alexandre lui a donné cette réponse aussi franche que loyale:

– Boris, nous voulons oublier le passé qui a été fatal à nos deux pays et faire de sorte que les fautes de ce passé ne se renouvellent plus jamais. Et toi, maintenant, tu voudrais le faire revivre! Car, en vérité, qu'est toute l'histoire de cette question macédonienne sinon la lutte d'extermination entre Serbes et Bulgares? Du temps des Turcs, chacun de nous luttait en Macédoine pour avoir ses écoles, ses églises. Nous y envoyions, chacun de son côté, des bandes armées pour terroriser la population macédonienne. Enfin, la grande guerre est survenue. La question est réglée. Et tu voudrais la rouvrir! Et dans l'intérêt de qui? De ton pays! Mais non, Boris. Raisonne un peu. Serbes, Bulgares, Macédoniens, sont un même peuple. Aucune différence entre nous, ni par la langue, ni par la religion. Et tu voudrais les opposer de nouveau les uns aux autres, en me demandant de reconnaître une minorité bulgare en Macédoine, en permettant à une partie de Macédoniens d'avoir des écoles qui porteraient le nom d'écoles bulgares, et des églises qui seraient soumises à la juridiction du Patriarcat bulgare! Mais ce serait absolument réveiller les anciennes rivalités et haines qui conduiraient aux mêmes résultats d'autrefois, c'est-à-dire, aux luttes

intestines entre les parties d'une même population. Désires-tu cela? Non, n'est-ce pas! Tandis que, regarde, quelle est la situation actuelle en Macédoine. Je voudrais que tu y viennes pour voir ce qui a été fait depuis la guerre: écoles, églises, hôpitaux, chemins de fer, routes. Une population des plus paisibles qui, après tant de souffrances, jouit aujourd'hui de la même prospérité et des mêmes bienfaits de la paix comme toutes les autres parties de la Yougoslavie. Non, Boris, je ne pourrais jamais commettre la faute que tu voudrais sans le vouloir me faire commettre. Ce ne serait ni dans ton intérêt ni dans le mien. Elle ne profiterait qu'à des tiers.

Le Roi Boris s'est incliné devant ce raisonnement du Roi Alexandre, et il n'a plus insisté sur cette question de minorité. Il a abordé ensuite la question de rétrocession à la Bulgarie de la contrée de l'ouest (Tzaribrod), en disant qu'elle représentait peu pour la Yougoslavie et qu'elle avait appartenu avant la guerre, à la Bulgarie. Il a ajouté:

- D'ailleurs, ni toi, ni ton Gouvernement, vous n'en avez jamais voulu, et ce sont les Alliés qui vous ont imposé ce morceau de territoire bulgare.

- O, non, Boris, tu es dans l'erreur! lui a répondu le Roi Alexandre... Les Alliés ne nous ont jamais rien imposé en fait de territoire. C'est nous-mêmes qui avons demandé la cession de cette région pour garantir notre frontière de ce côté et nos communications qui pendant la guerre étaient sans cesse menacées et attaquées de votre côté. Et c'est uniquement dans ce but de garantie que nous l'avons demandé: la preuve, c'est que, comme tu le reconnais toi-même, nous n'avons pas demandé grand'chose comme territoire, mais juste ce qu'il nous fallait comme garantie pour que nos communications de chemins de fer de ce côté fussent protégées à l'avenir contre les attaques de bandes venant de chez toi. Et pour ces raisons nous sommes donc obligés de garder ce territoire aussi dans l'avenir. Ce sera une garantie pour nous tant qu'une autre n'aura été trouvée... Peux-tu nous en offrir une autre? -

Le Roi Boris s'est tu.

Il a fini par renoncer à ces deux revendications. Il a demandé au Roi Alexandre comme l'unique concession le règlement d'une série de problèmes d'ordre administratif entre la Bulgarie et la Yougoslavie, relatifs au régime des biens frontaliers, etc. et surtout au retour de Macédoniens de la Bulgarie en Yougoslavie.

- Là tout ce que tu voudras, lui a déclaré le Roi Alexandre... Je t'accorderai tout, et il n'y aura aucune difficulté de mon côté. Seulement pour le retour des Macédoniens qui ne demandent pas mieux que de rentrer dans leurs villages, de travailler et de vivre paisiblement, quelques

réserves s'imposent. Un filtre³⁵ sera nécessaire; les criminels doivent répondre de leurs crimes. D'autre part, il y a déjà eu de nombreux cas que des Macédoniens, sous les menaces de l'Organisation Révolutionnaire, lorsqu'ils voulaient rentrer de Bulgarie en Yougoslavie, étaient obligés de rester en Bulgarie et de servir dans le Comité. Il y a eu même des cas d'assassinat à Sofia pour empêcher ces paysans de Macédoine de rentrer chez eux. Et ce sera ainsi dans l'avenir tant que l'Organisation Intérieure n'aura été dissoute et supprimée. Aucun Macédonien ne pourra rentrer en Yougoslavie. Tous ceux qui voudront le faire, seront tués par le Comité...

Or, tu vois, Boris, même la solution de cette question ne dépend nullement de nous, mais de ton Gouvernement, et uniquement de lui.

CONCLUSION.

La double fonction de la Yougoslavie, pays de l'Europe Centrale et pays balkanique, lui conseille une politique de prudence et d'opportunité. Se rapprocher de la Bulgarie de plus en plus, sans compromettre ses autres liens établis par le Pacte de la Petite Entente et par le Pacte Balkanique, tel est le but poursuivi par la politique du Roi Alexandre. Grâce à son rôle personnel, ce but paraît aujourd'hui réalisable, malgré de nombreux écueils auxquels on se heurta l'hiver dernier. En effet, derrière la première conception du Pacte Balkanique se cachait un désir secret des Grecs, Turcs et Roumains, d'empêcher par cet instrument un rapprochement plus intime entre la Yougoslavie et la Bulgarie. D'autre part, il y a l'avenir, et au nom de cet avenir, il ne fallait pas fermer toutes les portes à une combinaison qui au fond serait la plus naturelle et la plus logique et laquelle, par une réconciliation totale et définitive entre la Yougoslavie et la Bulgarie, donnerait naissance à une réalité des plus fortes au point de vue politique et militaire. C'est pourquoi la règle du Roi de Yougoslavie est d'être prudent et de ne pas se presser. Toute sa politique s'inspire uniquement de l'intérêt majeur qui est commun aux pays alliés et du désir de réunir dans ce programme le plus grand nombre de pays proches de la Yougoslavie. C'est dans la poursuite de cette tâche que s'accomplit, l'automne dernier, le voyage du Roi Alexandre en Roumanie, Bulgarie, Turquie et Grèce.

---

35 Било је откуцано *triage*, па је прецртано и изнад руком дописано *filtre* (прим. прев.).

Le Roi Alexandre m'ayant raconté, pendant quatre heures, dans son cabinet de travail au Palais de Dédigné, toutes ses conversations avec le Roi Boris (lors du séjour de celui-ci en Décembre 1933 à Dédigné), j'ai pris des notes qui se trouvent résumées dans ce mémoire. J'en ai remis un exemplaire au Roi Alexandre, et un autre identique à M. Barthou, au moment de la visite de ce dernier à Belgrade (Juillet 1934). Je voulais en donner un à notre Ministère des Affaires Etrangères, mais le Roi Alexandre m'en a dissuadé, en me disant qu'alors des indiscretions deviendraient possibles, et il m'a conseillé de garder ce troisième exemplaire pour moi. C'est celui-ci. MS.³⁷

Фрагменти разговора краља Александра и краља Бориса
(током њихових састанака у септембру, октобру и децембру 1933)

Од рата наовамо, Француска није престајала да саветује Бугарску да се споразуме с Југославијом. Господа Ерио³⁸ и Бонкур³⁹ су 1933. нарочито подстакли краља Бориса да ступи у директну везу с краљем Александром.

Први сусрет два владара одиграо се на железничкој станици у Београду, септембра 1933. Тада се пришло најосетљивијој теми за краља Бугарске, династичком питању, које је овом приликом регулисано. Краљ Александар је краља Бориса у потпуности умирио, изјавивши да је по том питању спреман дати му сваку гаранцију.

Пре своје званичне посете београдском двору (децембра 1933), краљ Борис се на Дунаву срео са румунским краљем Каролом,⁴⁰ који му се понудио да буде посредник између Бугарске и Ју-

36 Следи руком исписана белешка Мирослава Спалајковића на полеђини седме стране.

37 Параф Мирослава Спалајковића.

38 Едуар Ерио (Édouard Herriot) (1872-1957), француски политичар и државник, председник Радикалне странке, у више наврата биран за народног посланика, постављан за министра и добијао мандат за састав владе. Био је председник владе и министар иностраних послова од јуна до децембра 1932. године.

39 Жозеф Пол-Бонкур (Joseph Paul-Boncour) (1873-1972), француски адвокат, политичар и државник, члан Странке републиканских социјалиста. Био је председник владе и министар иностраних послова од децембра 1932. до јануара 1933. године.

40 Узајамне посете краља Бориса и краља Карола су организоване у Ђурђу и Русеу, 30. октобра 1933. године.

гославије јер, према господину Титулескуу, није било ничега што је раздвајало Румунију и Бугарску. Међутим, краљ Борис је био рад да избегне посреднике, што је рекао и краљу Александру током своје званичне посете Београду.

„Сав бугарски народ је за споразум са Југославијом“, изјавио му је он. „Ја сам решен да следим ту политику. И од тренутка кад сам одлучио да се обавежем у том смислу, рекао сам себи да немам потребу за посредницима и да ћу се споразумети директно са Југославијом, која је једина важна за мене на Балкану. Грци и Румуни нису ништа. За мене је битна Југославија...“

Говорећи о жалосној прошлости своје државе, краљ Борис је осудио политику свог оца,⁴¹ рекавши да је то био вид романтизма (сан о Константинопољу итд.) и да је „сирота Бугарска увек била оруђе великих сила“. Желео је да се ослободи те несрећне политике и да крене једним новим путем.

Господин Мушанов је потврдио замисли свог владара, рекавши краљу Александру како су „све политичке партије у Бугарској за ову политику приближавања два братска народа и како су сви Бугари мишљења да сада треба препустити двојици владара да се договоре, будући да ће они најбоље знати шта треба чинити, а њиховим народима ће остати само да се повинују тој одлуци.“

Током ових разговора, нарочито кад је на реду било питање будућег балканског пакта, бугарски краљ се често враћао на изузетну тешкоћу свог положаја. Јадикујући, понављао је реченицу: „Шта да радим? Шта да радим?“ Молио је краља Александра да му олакша посао.

„Можеш бити сигуран, Борисе, да ја нећу урадити ништа што би могло да учини твој положај још тежим“, уверавао га је краљ Александар. „Чак ћу учинити све што могу да ти олакшам. Али не тражи од мене немогуће, а нарочито не оно што би било противно интересима мог народа... Учини као ја. Моје правило је да никад не радим оно што би било против моје земље. Усвоји и ти ово правило и никад нећеш направити грешку. То је савет који ти могу дати. Увек мисли на интересе свог народа и поступај у складу с њима. А ти можеш

41 Фердинанд Сакс-Кобург-Готски (Ferdinand Sachsen-Coburg und Gotha) (1861–1948), бугарски кнез 1887–1908, потом бугарски краљ/цар 1908–1918. године. Био је један од кључних руководиоца бугарске политике током ратова 1912–1918, када је главна крилатица у спољној политици била „Бугарска на три мора“. Након његове абдикације, на бугарски престо ступа Борис III.

боље но ико други знати који су то интереси. Ја никад нећу учинити било шта како бих утицао, нити – још мање – како бих вршио притисак на тебе. Можемо да не направимо било какве уступке и да ништа не променимо у својим плановима. Моћи ћемо, упркос томе, да живимо као људи, један поред другог. И то би било боље и за тебе и за мене него да преваримо наше народе.“

„Верујеш ли у моју искреност?“, упитао је краљ Борис.

„Све док ме не будеш преварио“, одговорио му је краљ Александар. „Али то ћеш моћи да урадиш само једном, Борисе, и упозоравам те да би ти се тад све вратило...“

Краљ Борис је говорио о сплеткама из иностранства против српско-бугарског споразума и о Македонцима, рекавши да се чак игра и својом главом. Краљ Александар му је одговорио:

„Ја знам за то и, међу нама, Борисе, можемо говорити отворено. Све зависи од твоје владе. Ако смо одлучили да наступамо скупа, ниједна иностранна сплетка нас не може омести у томе. Што се тиче македонске организације,⁴² ти врло добро знаш да то није патриотска организација, већ да она служи странцима. У држави, ниједна организација не може бити јача од владе. И ако твоја влада жели да заврши с њом, моћи ће то да спроведе за 24 часа. И ми смо имали једну тајну организацију која се звала 'Црна рука'⁴³ и која је хтела да буде држава у држави. Ми смо због ње много страдали. И, ето, завршили смо с њом једном за свагда, и то знаш кад: у једном од најтежих тренутака и у најтежим условима – током рата, на Солунском фронту.⁴⁴ Дакле, и твоја влада може да учини исту ствар, ако жели.“

42 ВМРО је формирана 1919, као наследница предратних македонских организација. Током првих пет-шест година постојања свој рад је базирала на комитским и пропагандним акцијама у Јужној Србији. Од 1928. најјачом фракцијом је руководио Иван Михајлов Гаврилов. Његова генерација је напустила комитске упаде и фокусира се на атентате и терористичке акције.

43 Тајна организација српских официра „Уједињење или смрт“ (позната и под називом „Црна рука“) формирана је под руководством пуковника Драгутина Димитријевића Аписа 1911. године. Њени истакнути чланови су били учесници Мајског преврата 1903. године. Играла је значајну улогу у српској војсци, али је након успеха у балканским ратовима тежила да свој утицај протегне и на цивилне послове у ослобођеним крајевима Србије.

44 Врхунац сукоба између цивилних власти и организације „Уједињење или смрт“ је био Солунски судски процес, организован 1917. године, због наводног покушаја атентанта на регента Александра. Најистакнутији црнорукци су осуђени на смрт или на дугогодишње затворске казне.

„Да, имаш право“, сложио се краљ Борис. „То ћемо и учинити, јер се више не могу поднети злочини и разбојништва ових бандита. Због њих се стидим своје државе. Бугарска је једина држава у Европи у којој се такве ствари још увек дешавају. Имаш право кад кажеш да они служе иностраним сплеткама како би се омело зближење наше две државе. Знаш, кад је требало да у октобру дођеш у Евксиноград, бачене су бомбе на Ђевђелијски мост.⁴⁵ Ја сам се тада заиста уплашио да након тога ти не одустанеш од доласка код мене.“

„Видиш, Борисе, сасвим је право то што кажеш“, напоменуо му је краљ Александар. „И у мојој земљи се исто тако размишљало. Али, ја сам у том Ђевђелијском атентату видео намеру наших заједничких непријатеља. И управо због тога нисам хтео да им пружим задовољство. Ипак сам дошао да те посетим. Видиш, ако смо одлучили да идемо раме уз раме, ниједна инострана сплетка нас у томе неће моћи омести. Дакле, све зависи од твоје владе.“

Краљ Борис је имао припремљен списак бугарских захтева, од којих је, једног за другим, одустајао током разговора с краљем Александром. Почео је, најпре, са мањинским питањем, изражавајући жељу да види Југославију како признаје бугарске школе и цркве у Македонији.

Краљ Александар му је дао овај одговор, колико искрен толико и честит:

„Борисе, ми желимо да заборавимо прошлост која је била кобна за наше две државе и да радимо тако да се грешке из те прошлости више никад не понове. А ти, сада, хоћеш да их оживиш! Јер, уистину, шта чини историју тог македонског питања ако не борба до истребљења између Срба и Бугара? Од турских времена, и једни и други смо се борили у Македонији како бисмо имали своје школе, своје цркве. Тамо смо слали, свако са своје стране, наоружане банде ради застрашивања македонског становништва. Напослетку, догодио се велики рат. Питање је решено. А ти би желео да га изнова отвориш! У чију корист? Твоје државе! Али не, Борисе. Размисли мало. Срби, Бугари, Македонци, један су исти народ. Нема разлике међу нама, ни у језику ни у вери. А ти би да их поново супротставиш једне другима, тражећи од мене да признам бугарску мањину у Македонији, дозвољавајући једном делу Македонаца да има школе које би носиле бугарско име и цркве које би биле под јурисдикцијом бу-

---

45 Група од 15 припадника ВМРО је поставила бомбу на железничкој прузи Удово-Ђевђелија, 29. септембра 1933. године.

гарске патријаршије! Али то би несумњиво пробудило стара супарништва и мржње које би довеле до истих резултата као и некада, то јест до унутрашњих борби између група једног истог народа. То желиш? Не, није ли тако! А погледај каква је тренутна ситуација у Македонији. Волео бих да дођеш тамо да видиш шта је све изграђено после рата: школе, цркве, болнице, пруге, путеви. Једно сасвим спокојно становништво које, после толико патњи, данас ужива исто благодостање и преимућства мира као и људи у свим осталим деловима Југославије. Не, Борисе, никад не бих могао да починим ту грешку на коју ме ти нехотице наводиш. То не би било ни у твојем ни у мом интересу. Користи би имала само трећа страна.“

Краљ Борис се повиновао овом образложењу краља Александра и више није инсистирао на питању мањина. Затим је приступио питању враћања Бугарској Западне покрајине (Цариброд),⁴⁶ говорећи да она представља мало за Југославију и да је пре рата припадала Бугарској. Додао је:

„Усталом, ни ти ни твоја влада га никад нисте желели, већ су савезници ти који су вам наметнули ово парче бугарске територије.“

„О, не, Борисе, грешиш!“, одговорио му је краљ Александар... „Савезници нам никад ништа нису наметнули у погледу територије. Ми смо сами тражили уступање тог подручја како бисмо осигурали нашу границу на том месту и наше комуникације, које су за време рата биле непрестано угрожаване и нападане с ваше стране. И само смо га у ту сврху гаранције тражили: доказ је то што, како си и сам признао, ми нисмо тражили неку знатну територију, већ само оно што нам треба као гаранција како би наше железничке комуникације на том месту биле заштићене у будућности од банди које долазе с твоје стране. И из тих разлога ми смо у обавези да чувамо ову територију и у будућности. То ће бити гаранција све док нека друга не буде пронађена... Можеш ли нам понудити неку другу?“

Краљ Борис је ћутао.

Завршио је тако што се одрекао ова два захтева. Затражио је од краља Александра као једини уступак сређивање низа пробле-

46 Краљевина СХС је тражила на Мировној конференцији у Паризу да јој буду додељени Цариброд и Босилеград из стратешких разлога, како би југословенска војска лакше бранила пругу Београд–Солун од евентуалног напада бугарских снага. Захтев је званично образлаган економском повезаношћу два среза са залеђем, јер је амерички председник Вудро Вилсон био противник повлачења нових државних граница по геостратешким принципима. Ове области Бугари су називали Западним покрајинама.

ма административне природе између Бугарске и Југославије, који се тичу управљања пограничним имањима итд. и нарочито повратка Македонаца из Бугарске у Југославију.

„Све што желиш“, изјавио му је краљ Александар... „Сложићу се с тобом у свему и неће бити никаквих сметњи с моје стране. Једино се намеће извесна уздржаност кад је реч о повратку Македонаца који траже више од тога да се врате у своја села, да живе и раде мирно. Неки филтер ће бити неопходан; криминалци морају одговарати за своја недела. С друге стране, већ је било много случајева да су Македонци, кад су желели да се врате из Бугарске у Југославију, због претњи Револуционарне организације били приморани да остану у Бугарској и да служе у комитама. Било је чак и случајева убиства у Софији како би се ови сељаци из Македоније спречили да се врате на своје. А тако ће бити и у будућности, све док Унутрашња организација не буде распуштена и забрањена. Ниједан Македонац неће моћи да се врати у Југославију. Све који то буду желели да учине убиће комите.

Дакле, видиш, Борисе, чак ни решење овог питања никако не зависи од нас, већ од твоје владе и једино од ње.“

ЗАКЉУЧАК

Двострука улога Југославије, државе централне Европе и Балкана, наводи је на мудру и целисходну политику. Приближити се Бугарској све више и више, не доводећи у питање друге везе успостављене Пактом о Малој антанти и Балканским пактом, том циљу тежи политика краља Александра. Захваљујући његовој личној улози, тај циљ данас изгледа остварив, упркос бројним спрудовима у које се ударало претходне зиме. Одиста, иза првог концепта Балканског пакта скривала се тајна жеља Грка, Турака и Румуна да овим инструментом спрече присније зближење Југославије и Бугарске. С друге стране, постоји будућност, и у име те будућности није требало затворити сва врата комбинацији која би у основи била природнија и логичнија и која би, путем потпуног и коначног помирења Југославије и Бугарске, довела до стварања једног од најјачих фактора са политичког и војног аспекта. Зато је правило југословенског краља да буде мудар и да се не жури. Сва његова политика надахнута је једино вишим интересом, који је заједнички савезничким државама, и жељом да у овај програм укључи највећи број земаља блиских Ју-

гославији. Како би се спровео овај циљ, прошле јесени је краљ Александар путовао у Румунију, Бугарску, Турску и Грчку.

Док ми је краљ Александар препричавао, током четири часа, у свом радном кабинету у палати на Дедињу, све своје разговоре с краљем Борисом (током боравка овог другог на Дедињу, децембра 1933), ја сам хватао белешке које се резимиране налазе у овом документу. Предао сам један примерак краљу Александру и један идентичан господину Бартуу, током његове посете Београду (јула 1934). Желео сам исто да дам и нашем министарству иностраних послова, али ме је краљ Александар од тога одвратио, говорећи ми да би тада дискреција могла бити нарушена, и саветовао ми је да задржим тај трећи примерак за себе. То је овај. МС

Превод са француског: Душан Марковић